

ONA TILI VA SAVODXONLIK DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING LINGVISTIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Jo'rayeva Ma'mura Ramazonovna

Buxoro shahar 31-maktabda Boshlang'ich sinf o'qituvchisi

Osiyo Xalqaro Universiteti 2-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10457397>

Abstract: *In this article, information on the development of students' linguistic abilities in mother tongue and literacy classes is reflected.*

Key words: *PISA, PIRLS, Linguistics, speech situations, lexical and grammatical standards, listening comprehension, reading comprehension, written speech.*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ona tili va savodxonlik darslarida o'quvchilarning lingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish borasida ma'lumotlar o'z aksini topadi.*

Kalit so'zlar: *PISA, PIRLS, Tilshunoslik, nutqiy vaziyatlar, leksik va grammatik me'yorlar, tinglab tushunish, o'qib tushunish, yozma nutq.*

Har bir til tarix jarayonida shakllangan kommunikativ vositalarning keng qamrovi va universal tizimidir. Til o'zining murakkab yaxlitligi va barcha qismlari, tomonlari va tarkibiy birliklari bilan real va obyektivdir. Shuning uchun ham til kuzatish, tavsiflash va umumlashtirish predmeti bo'lgan va shunday bo'lib qoladi, ya'ni. ilmiy tadqiqot predmeti.

Tilni bevosita o'rganish bilan shug'ullanadigan fan tilshunoslik, tilshunoslik yoki tilshunoslik deb ataladi. Lotin tilshunosligidan tarjima qilingan lingua "til" degan ma'noni anglatadi. "Tilshunoslik" atamasi eng keng tarqalgan. Til o'rganish muayyan til hodisalariga, boshqa tillar ta'siriga, muayyan tilda ona tilida so'zlashuvchilarning madaniyati va hayotiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy jarayonlarni batafsil o'rganishga asoslangan izchil va murakkab jarayondir. Dunyoning til rasmidagi hozirgi holatini tahlil qilish asosida tilni o'rganish mumkin emas. Tilshunoslarning oldingi avlodlarining tadqiqotlari tajribasini hisobga olish kerak.

Lingvistika termini qator Yevropa mamlakatlari: ingliz, fransuz, nemis, ispan, rus va boshqa tillarda faol qo'llanilib, til haqidagi fanni anglatadi. Ushbu so'zning o'zagi **lingua** bo'lib, til degan ma'noni beradi. Binobarin, lingvistika terminining o'zbek tilidagi muqobili, ma'nodoshi tilshunoslik bo'lib, ular o'zaro sinonimik munosabatga kirishadi.

Amaliy lingvistika - bu tilni bilish va bunday bilimlar natijalarini boshqa odamlarga yetkazish, bu ilmiy nazariyalarni qurishni nazarda tutmaydi. Tilshunoslik so'zning keng ma'nosida (tilni bilish va bu bilimlar natijalarini boshqa odamlarga yetkazish) ilmiy (ya'ni tilshunoslik nazariyalarni qurish bilan bog'liq) va amaliy fanlarga bo'linadi. Ko'pincha ilmiy tilshunoslik lingvistika deb ataladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi (PF –6108-son 06.11.2020.) farmonida belgilanganidek, 2021-yil 1-martga qadar malakali

pedagog, ilmiy xodimlar, psixolog va xorijiy ekspertlarni (shu jumladan, Finlyandiyaning malakali mutaxassislarini) jalb qilgan holda Milliy o'quv dasturi ishlab chiqiladi. Bu jarayonda tayanch umumta'lim muassasalari belgilanadi va 2021-2022 -o'quv yilidagi ta'lim jarayonida bu dastur tajriba-sinov tariqasida joriy qilinadi. Mazkur dastur hozirda joriy qilinib, uning oldingilaridan farqli jihatlari quyidagilar:

1. Avvalgi o'quv dasturlari mazmuni 90% nazariyadan iborat bo'lib, o'qitish metodikasi yodlatishga yo'naltirilgan. Yangi Milliy o'quv dasturi mazmuni 50% nazariya, 50% amaliyotdan iborat bo'ladi va o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratiladi. 2. O'quv dasturlarida baholash esa faqat eslab qolgan bilimlar hajmini aniqlagan. Yangi dastur asosida o'quvchilarda shakllangan ko'nikmalar baholanadi. 3. Fanlar soni va o'quv yuklamalari optimallashtirilib, o'quvchilar qiziqishiga ko'ra fanlarni tanlab o'qish imkonini beruvchi variativ o'quv dasturlar asosida hayotga va kasbiy faoliyatga tayyorlash imkoni yaratiladi. 4. Milliy o'quv dasturi asosida fanlar chiziqli tartibda emas, spiralsimon tarzda o'qitiladi. Ya'ni mavzular takroriy emas, bir-birini mantiqan davom ettiruvchi hamda soddadan murakkabga tomon yo'naltirilgan tarzda kiritiladi. O'quvchiga tilni o'qitish orqali shu til bo'yicha egallanadigan nutqiy faoliyatning asosiy to'rt turi: nutqni tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish amallari bo'yicha har bir sinfda taqozo etiladigan malaka va ko'nikmalar me'yorini rivojlantirish, bunda o'qish hamda mehnat jarayonida, oila va jamoat joylarida yuzaga keladigan turli nutqiy vaziyatlarda mustaqil ravishda fikr almasha olish va fikr bayon eta bilish, eshitilgan materialni idrok etish, shuningdek, yozma manbalarni o'qish orqali axborot olish, voqea-hodisalarga o'z munosabatini bildirish tarzida muloqotga kirish malakasini egallab borish dinamikasi nazarda tutiladi. "Ona tili" nafaqat leksik va grammatik me'yorlarni o'rgatuvchi, balki o'quvchining nutqiy faoliyatida ixtiyoriy mavzu, fanlar kesimidagi matnlarni tinglab tushunish, to'g'ri o'qish, orfoepik va orfografik me'yorlarni qo'llash salohiyatini rivojlantirishiga xizmat qiladigan fandır. O'quvchining mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlashi uchun ona tili darslarida o'qib tushunishga alohida e'tibor qaratiladi. Ona tilini puxta o'zlashtirgan o'quvchi boshqa fanlarni qoniqarli o'zlashtiradi. O'qish savodxonligi mukammal bo'lgan o'quvchi boshqa fanlarda o'rganayotgan matnlarni o'qish orqali mantiqiy, tanqidiy, ijodiy fikrlaydi, olgan bilimlarini hayotda qo'llay olish layoqati rivojlantiriladi. Shuningdek, o'quvchining mantiqiy fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan xalqaro baholash dasturi (PISA, PIRLS) talablariga mos keladigan matnlar bilan ishlashga mo'ljallangan amaliy topshiriqlarni matnlarning mazmuniga moslashtirish o'qituvchi oldidagi asosiy vazifalardan biri. Bunda matnni tushunish, tahliliy, tanqidiy fikrlash va munosabat bildirish malakalarini shakllantirish ko'zda tutiladi. Jumladan, yangi yaratilgan darsliklarning bosh g'oyasida ham yuqoridagi fikrlarning asos qilinib olinishi hech kimga sir emas. Hozir ko'rib chiqadigan 2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligi ham o'quvchidan kreativ fikrlashni dars davomida va darsdan tashqari vaqtda ham turli sohalarda o'z tilida ravon nutq so'zlashi; so'z boyligining oshishi; tilni amaliyotda qo'llashi; o'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakasini shakllantirish; barcha uslubdagi matnlar bilan tanishishi va ularni fanlararo integratsiyada o'rganishi, ta'lim jarayonida o'quvchilarni voqeahodisalarni kuzatish, anglash, qiyoslash, analiz va sintez qilishga o'rgatish orqali ijodiy tafakkuri va fikrlash

doirasi shakllantirilib boriladi. Mavzuiy rejalashtirishlar “sinf o‘quvchisiga ona tili va o‘qish savodxonligi fanidan qo‘yiladigan malaka talablar”ida Og‘zaki nutq, Tinglab tushunish, O‘qib tushunish, Yozma nutq va lingvistik kompetensiya keltirilgan.

O‘QISH DARSLARIDA NUTQ O‘STIRISH

Ma‘lumki, nutq tafakkur bilan bog‘liq, shuning uchun u tafakkur bilan uzviy o‘stiriladi. Darsda o‘qilgan asarni o‘quvchilar ongli tushunishi, asosiy mazmunini, g‘oyasini anglab yetishi uchun analiz, sintez, taqqoslash, umumlashtirish kabi mantiqiy usullar qo‘llanadi. O‘qilgan asarni analiz qilishda har xil ish uslublaridan foydalaniladi. Bolalar hikoyadagi asosiy qatnashuvchi shaxslarni aytadilar, o‘qituvchi rahbarligida asar rejasini tuzadilar. Qatnashuvchi shaxslarni o‘quvchilar har xil tartibda aytishlari mumkin, ammo o‘qituvchi ularni asarda qatnashish tartibida aytishni so‘raydi. Natijada o‘qituvchi rahbarligida hikoyaning chizmasi tuziladi. O‘qituvchi bergan savollar yordamida asarlarning mazmuni aniqlanadi.

SHunday qilib, asar mazmuni bilan birinchi tanishish o‘quvchilardan ongli ishlashni, ya‘ni voqealarni, qatnashuvchilar tarkibini analiz qilishni talab etadi. O‘qish bilan bog‘liq holda bajariladigan bunday mantiqiy ishlar asta-sekin murakkablasha boradi.

Boshlang‘ich sinflarning o‘qish darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish vositalaridan biri turli uyushtirilgan qayta hikoyalashdir. Maktab tajribasida to‘liq, qisqartirib, tanlab va ijodiy qayta hikoya qilish turlari mavjud. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun matnni to‘liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash ancha oson, boshqa turlari esa nisbatan qiyinroqdir. Qayta hikoyalashda o‘qilgan hikoya mazmuni yuzasidan o‘qituvchining savoli, o‘quvchilarni hikoyaning detallari haqida, ayrim voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishning sabab-natijalari haqida fikrlashga qaratilishi lozim. Asar syujetining rivojlanishida qatnashuvchi shaxslar, ularning xatti-harakati asosiy rol o‘ynaydi. O‘quvchilar asar mazmunini unda ishtirok etuvchi shaxslar va ularning xatti-harakati, xarakterli xususiyatlarini tahlil qilish yordamida yaxshi anglab yetadilar. O‘qituvchining savoli asar qahramonlari nima qilgani, ularning u yoki bu xatti-harakati qaerda va qanday sharoitda yuz bergani haqida so‘zlab berishga, voqealarni izchil bayon qilinishga va o‘zaro bog‘liqligini yoritishga yunaltirilishi lozim.

O‘quvchi o‘qilgan asar mazmunini o‘qituvchi savoli yordamida aytib berishida faqat analizdan emas, sintezdan ham foydalaniladi: ayrim lavhalar o‘zaro bog‘lanadi (sintezlanadi), bir-biriga taqqoslanadi, ular yuzasidan muhokama yuritiladi va xulosa chiqariladi.

Ko‘pincha boshlang‘ich sinf o‘quvchilari qatnashuvchi shaxslar xatti-harakatini yaxshi tushunmasliklari, ba‘zan noto‘g‘ri yoki yuzaki tushunishlari natijasida asar mazmunini anglab yetmaydilar. SHuning uchun ham o‘qituvchi savolni juda o‘ylab tuzishi, u bolani fikrlashga, o‘ylashga majbur etadigan, qatnashuvchi shaxslarning xatti-harakati, voqealarning bog‘lanishi yuzasidan muhokama yuritishga undaydigan, ularni o‘zaro qiyoslashga, ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga yordam beradigan bo‘lishi lozim. O‘quvchi asarda qatnashuvchilarning xatti-harakatini qanchalik aniq ko‘z oldiga keltira olsa, u hikoyaning asosiy mazmunini shunchalik chuqur tushunadi, shunchalik mustaqil qayta hikoya qilib beradi.

Tanlab hikoyalash ham bolalarning tafakkuri va nutqini o'zlashtirish vositalaridan biridir. Tanlab hikoyalashda o'quvchi: 1) o'qilgan matndan bir qismini, uning chegarasini ongli ravishda ajratib so'zlab beradi; 2) hikoyadan faqat bir voqeani aytib beradi; 3) hikoya mazmunini faqat bir syujet yo'nalishida so'zlab beradi.

O'quvchilarda tanlab qayta hikoyalash malakasini hosil qilishga boshlang'ich sinf izohli o'qish darslarida keng qo'llaniladigan metodik usullar yordam beradi: 1) hikoya qismiga chizilgan rasm asosida hikoyalash; 2) hikoyadati bir voqeani tasvirlovchi rasm asosida hikoyalash; 3) tanlab qayta hikoyalashni talab etadigan savollarga javob berish.

O'quvchi tanlab hikoya qilishga tayyorlanganda o'qilgan matnни tahlil qiladi. Bunday tahlil bolalar tafakkurini, ular nutqidagi mustaqillikni o'zlashtiradi va o'qilgan matn mazmunini o'zlashtirishga yordam beradi.

O'qilgan hikoyaga rasm chizishda o'quvchi rassomlar tomonidan chizilgan rasmlardan o'qilgan asarning mazmuniga mos rasm tanlaydi yoki o'zi rasm chizadi. Agar o'quvchi rasmni yaxshi chiza olmasa, o'zi chizmoqchi bo'lgan rasmni og'zaki tasvirlab beradi, ya'ni so'z bilan chizadi.

O'qilgan hikoyani davom ettirish usuli maktab tajribasida keng qo'llaniladi. Bu usul xikoyaning mazmuni uni davom ettirishga imkon beradigan asarlarda qo'llaniladi.

Umuman olganda, boshlang'ich sinf o'qish darslarida ham o'quvchilar nutqi va tafakkurining rivojlanishiga katta ahamiyat qaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi PF-6108-son farmon.

2. 2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi" (o'qituvchilar uchun metodik qo'llanma)

3. Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun Milliy o'quv dasturi 1-4-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi"

4. Iroda Azimova, Klaraxon Mavlonova, Sa'dulla Qur'onov, Shokir Tursun. 2-sinf "Ona tili va o'qish savodxonligi".: Toshkent-2021